

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ХЛІБОРОБІВ НАСІННЯМ: ДОСВІД ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ (1919 р.)

Володимир Кучер

SUPPLY OF UKRAINIAN BREAD GROWERS WITH SEEDS: EXPERIENCE IN SOLVING THE PROBLEM (1919)

Volodymyr Kucher

The article examines the problem of providing agricultural producers with seed material in order to overcome the food crisis, which intensified with the occupation of Ukraine by the Russian Red army in 1919.

As a result of the bolshevik agrarian reform, according to which the landlord and productive, profitable peasant economy was eliminated, the well-established system of sowing grain, vegetables, technical and other crops was disrupted. This also had a negative impact on the quality of sown areas, the disappearance of high-quality, high-yielding variety seeds, the spread of low-quality, low-quality seed material compared to what was previously produced by landlord and peasant profitable farms. It was established that these two groups of agricultural producers actually satisfied the state's needs in food products, especially the bread and fodder component.

The bolsheviks bet on the landless and landless strata of the rural population, giving them land allotments. At the same time, the government did not provide them with seeds, live labor, livestock, and generally means of production. Millions of farms were effectively excluded from agricultural production. The newly born Soviet empire was faced with the problem of hunger, the food crisis covered cities, industrial centers, and a multimillion-strong army.

It is shown that, at the behest of V. Lenin, workers' food armed detachments were sent from Russia to Ukraine with the aim of collecting bread and food products for the Russian population from the Ukrainian peasants. The so-called «fixed prices» established by the authorities did not cover the peasants' expenses for the grown crops. Procurement units resorted to violent requisitions due to the reluctance of peasants to give the results of their hard work almost for nothing: grain, food products, and technical raw materials.

Harvesters also confiscated seed material from farms, millions of bushels of which were exported to Russia. Ukrainian farmers faced the problem of sowing their own acreage. Attention is focused on the activities of government and land bodies in relation to solving the issue of providing the peasants with seed material for the seed company of 1919, harvesting seeds for the future.

Keywords: seeds, bolsheviks, agrarian reform, food crisis, confiscation, Ukrainian peasants.

Історіографічний та джерелознавчий аналіз засвідчує, що дана наукова проблема дотепер не була предметом спеціального комплексного дослідження. Питання щодо забезпечення хліборобів посівним матеріалом певною мірою висвітлювалося у працях активних учасників тих подій, які пізніше оприлюднили свою участь в аграрних перетвореннях революційної доби. Це були політичні, а згодом земельні діячі В. М. Качинський, Г. М. Клунний, Д. З. Мануїльський, О. Г. Шліхтер. Окремих аспектів теми побіжно торкалися В. А. Вергунов, Е. Карр, С. В. Кульчицький.

Метою даної публікації є аналіз діяльності радянських урядових, земельних органів України в забезпеченні українських селянських господарств насінням в умовах більшовицької революції 1917–1921 рр. Нестача посівного матеріалу для хліборобів посилила продовольчу кризу в 1919 році.

Варто нагадати, що продовольча криза, нестача хліба, продуктів харчування започаткувалася в роки Першої світової війни, коли українські терени знаходилися у зоні бойових дій. Це негативно позначилося на сільському господарстві, яке зазнало значної руйнації. Не було воно

відновлено й за урядування російського Тимчасового уряду, що прийшов на зміну самодержавної влади. І все ж, сільськогосподарське виробництво певною мірою виживало, спостерігалось деяке відродження, покладалися сподівання на його розвиток. Однак, цим сподіванням не вдалося справдитись внаслідок більшовицьких сумнівних, руйнівних експериментів у сільському господарстві, воно остаточно занепало. Згідно більшовицької аграрної програми, вибудованої вождем більшовиків В. Леніним, було ліквідоване поміщицьке землеволодіння й продуктивне, рентабельне господарство селян. Ці дві групи сільського населення фактично задовольняли потреби держави у продуктах харчування, особливо хлібофуражною складовою. Більшовики поставили ставку на малоземельний і безземельний прошарки села, наділивши їх земельними наділами. В той же час, радянська влада не забезпечила їх насіннєвим матеріалом, живим робочим тяглом, реманентом, в цілому засобами виробництва. Величезна кількість подвірних селянських господарств була виключена із сільськогосподарського виробництва. Більшовицька держава опинилася перед проблемою голоду, продовольча криза охопила міста, промислові центри, багатомільйонну армію й сільське населення.

За вказівкою В. Леніна, в Україну були надіслані з Росії продовольчі робітничі загони з метою заготівлі й вивезення хліба, продуктів харчування. Поряд з цим, було транспортовано до Росії мільйони пудів насіннєвого матеріалу хлібних, овочевих, баштанних, технічних культур. Українські селяни, які певним чином вирішили питання із забезпеченням своїх господарств засобами виробництва, постали перед проблемою посівного матеріалу. Важливим питанням було придбання якісного, врожайного насіння.

Невдалі, не підкріплені науковими обрахунками аграрні експерименти більшовицьких провідників порушили не лише всю систему посівів зернових, городніх, технічних культур, але й призвело до погіршення якості посівних площ, зникнення високоякісного, урожайного, сортового насіння, поширення низькосортного, неякісного посівного матеріалу. Це у свою чергу, негативно вплинуло на врожайність, призвело до деградації землеробської культури. Майже повністю зникли високоякісні й урожайні сорти, що виводились у поміщицьких і рентабельних селянських господарствах, змінювалося співвідношення посівів зернових культур. При загальному скороченні посівних площ, заборони торгівлі, зменшилися посіви товарних зернових культур. Через примусову реквізицію збіжжя, насіння, продовольства селяни висівали лише для власного споживання. Неврожайність приводила до загострення продовольчої кризи, негативно впливала на харчове забезпечення населення міст, промислових центрів, армій й сільського населення.

За свідченням дослідників, вилучення землі у поміщиків, скорочення земельних посівних площ рентабельних господарств селян, негативно вплинуло на розвиток сільського господарства в цілому. Крім того, внаслідок розподілу землі між малоземельними й безземельними, перерозподілу серед членів багатодітних родин, скоротились середні розміри селянського господарства майже до 20%. За даними перепису 1919 року тільки землеробство 12 губерній європейської частини переводило сільське господарство радянської держави у країну дрібно-селянського господарства. Зникли не тільки поміщицькі посіви, що цілковито працювали для збуту на ринку, але й селянські рентабельні господарства підприємницького типу, в яких працювала родина й наймані робітники. Нівелювання продуктивних землеробських господарств привело до зникнення сільськогосподарського пролетаріату, який складав значний прошарок робітничого класу (Ларин 1926, с. 196).

На наш погляд, досить реальну, об'єктивну картину стану сільського господарства в Україні надає звіт Народного комісаріату землеробства за 1920 р. В цьому документі знайшли відображення земельні відносини в українському селі за попередні роки. У звіті наголошено, що вся діяльність радянських державних, земельних органів в перший період революції проходила в умовах стихійної політичної анархії. Ця діяльність зводилася до проведення більшовиками руйнівних аграрних перетворень. Було ліквідовано продуктивне поміщицьке землеволодіння. Міцне рентабельне селянське хазяйство внаслідок реквізиційної політики, із застосуванням зброї, втратило стимули ринкового господарства. Водночас, селяни не бачили зрозумілих економічних стимулів у нав'язуваному більшовиками колективному господарюванні. Замінити економічні стимули одним голим примусом, було так само недостатньо, як замінити продуктивні економічні відносини одними декретами. У втраті виробничого інтересу, з одного боку, й відсутності нових колективних стимулів – з іншого, крилося джерело занепаду сільського господарства й народного господарства країни в цілому.

Внаслідок аграрних перетворень за більшовицьким зразком, а фактично зруйнуванням сільськогосподарського виробництва навонароджуваної радянської імперії, з кожним днем все

реальніше нависав привид голоду. Це сталося в наслідок порушення усієї системи товарного обігу, скорочення виробничих потужностей сільського господарства. Продовольчій справі загрожувала катастрофа. Очільники Наркомату землеробства цілком справедливо зазначали у звіті, що джерелом цієї катастрофи були не лише заможні селяни – «куркулі», які не бажали майже задарма віддавати хліб, а й економічне виродження сільського господарства, зниження його продуктивності. Необхідно було вжити ефективних практичних заходів з тим, щоб збільшити посівні площі, засіяти покинуті селянами земельні наділи хоча б до рівня 1916 року. В цьому, на їх думку, полягало «ударне» завдання усіх радянських владних і земельних органів України.

У звіті автори аналізували чинники, що привели до посилення продовольчої кризи. Основним з них було скорочення посівних площ поміщицьких, а головне селянських господарств. Це скорочення започаткувалося з Першою світовою війною й набрало загрозливого характеру після більшовицького державного перевороту в жовтні 1917 р. Війна вилучила із сільського господарства значну кількість робочої сили. Було мобілізовано величезну кількість тяглової сили, волів, а особливо коней, що дезорганізувало селянське сільськогосподарське виробництво й сільське життя в цілому. Пересування українською територією повторних хвиль армій, бойові дії, політичні події пов'язані з революцією, спустошили українське село, скоротили його матеріальні ресурси. Зникли покращені сільськогосподарські культури, катастрофічно руйнувалася тваринницька галузь, епізоотії щомісяця знищували сотні тисяч голів худоби усіх видів, не відновлювався зношений реманент, занепала насінницька галузь. Аграрне господарство, вирване революцією з кругообігу колишніх товарних відносин, повернулося в епоху лучини й домотканого полотна.

Цілком обґрунтовано у звіті наголошувалося, що селянське господарство стало невідгидним, тому, що воно не мало щонайменшого економічного інтересу працювати на Наркомат продовольства, який забирав у селян майже задарма, а часто й конфіскував хліб, продовольство, насіннєвий матеріал. Селяни почали засівати стільки, скільки було необхідно його родині як прожитковий мінімум.

Автори звіту змушені визнати, що недосів селянських посівних площ набув характеру не випадкового, а закономірного явища породженого політичними чинниками, як наслідок більшовицької революції. Якщо в окремих губерніях, що потрапили безпосередньо в зону військових дій, як наприклад Волинська, недосів сягав до 30% усієї посівної площі, то по всій Україні він становив 13%. Цей показник, на думку авторів звіту, був барометром, що вказував на ступінь економічного занепаду сільського господарства. Це переконливо свідчило про те, що селяни не були зацікавлені у розвитку власного господарства. Сільськогосподарське виробництво в цілому нівелювалося як цілісний організм, що сформувався в минулому шляхом тривалого економічного розвитку в ринкових умовах, постійного товарообігу (Отчет Народного Комиссариата земледелия Украины за 1920 год 1921, с. 3–6).

За свідченням заступника наркома землеробства В. М. Качинського, в галузі налагодження сільськогосподарського виробництва завдання полягало в тому, щоб у найближчий час покрити дефіцит у 8–10% посівної площі, який утворився в 1918 році. Потрібно відновити катастрофічно низьку врожайність зернових, інтенсивних культур, особливо цукрових буряків, підняти її до довоєнного рівня, забезпечити господарства насінням, реманентом, живою тягловою силою тощо. Для вирішення цих господарських завдань потребувалася величезна кількість матеріальних ресурсів й організаційної роботи. Проте, в бурхливий період революції українське сільське господарство не могло отримати ні того, ні іншого. Навпаки, революція вимагала від села тяжких жертв. Одна лише продовольча розкладка підрізала ресурси селянського господарства, обезкровила його.

В той же час, продовольча криза, нестача хліба, продуктів харчування диктували необхідність максимального засіву посівних площ весною 1919 року. Однак, це завдання ускладнювалося тією обставиною, що успіх посівної компанії залежав від цілком практичної й негайної допомоги сільській бідноті посівним матеріалом, живим тяглом і реманентом. Проте кожен пуд зерна був на обліку, в ньому гостро нуждалися, в першу чергу, російські міста, промислові центри й Червона армія. Варто зауважити, що Москва наполягала на заготівлі й вивезенні до Росії хліба, продовольства й посівного матеріалу. Українське сільське господарство стояло перед проблемою зриву посівної компанії (Качинский 1929, с. 12).

Становище ускладнювалося із загостренням відносин між радянською владою й заможними та середніми селянськими прошарками, основним джерелом хлібних запасів. Вони досить негативно відносились до ревізійної політики владних органів. Середняки, зазначив В. Ка-

чинський «прийняли» радянську владу індиферентно, вони не бажали її втручання у їхнє життя, прагнули щоб вона не заважала їм господарювати на свій розсуд. Заможне селянство було цілком проти радянської влади й змушене було коритися їй тільки з остраху перед репресіями. Ці дві групи селян, що були утримувачами хліба, посівного насіння радянська влада вважала «дрібнобуржуазними хазяйчиками», проти яких необхідно застосовувати примусові заходи.

Незаможна частина селян сама нуждалася в продовольстві й посівному матеріалі. Радянська влада прорахувалася, поставивши ставку на цей прошарок, ліквідувавши поміщицьке землеволодіння й обмеживши землекористування продуктивних, рентабельних селянських господарств – «куркулів». З огляду на відсутність посівного матеріалу, тягла, реманенту, за твердженням В. Качинського, утворилася ситуація, за якої для незаможника земля на той час реальної цінності не становила, він не міг узятися за виробництво сільськогосподарської продукції. В цих умовах незаможні селяни, які отримали земельні наділи намагалися здавати їх в оренду, або зовсім відмовлятися від них. Лише незначна частина цих власників намагалася придбати посівний матеріал, реманент, завести власне господарство. В цілому, питання засіву посівних площ стояло під загрозою зриву.

Наркомат землеробства прагнув вплинути на губернські земельні органи щодо забезпечення селянських господарств посівним матеріалом з наступним проведенням посівної компанії. 20 лютого 1919 р. в Харкові відбувся губернський з'їзд рад за участі наркома землеробства В. М. Мещерякова. Була ухвалена резолюція із земельного питання. Усім органам влади, земельним працівникам рекомендувалося усіма засобами збільшувати посівні площі хлібів, трав і овочів. Жодна десятина не повинна пустувати в умовах руйнації сільського господарства, що стала причиною продовольчої кризи (Качинский 1929, с. 13–14).

Проблема відсутності насінневого матеріалу, руїна сільського господарства, зрив посівної кампанії турбували сільських господарств, очільників сільськогосподарських об'єднань, земельних органів усіх рівнів. Ці питання стали предметом обговорення учасниками губернської наради, що мала місце у Харкові 1–2 квітня 1919 р. У виступах делегатів наголошувалося, що вирішення вищезазначених проблем сприятиме подоланню продовольчої кризи, яка торкнулася й сільського населення. Необхідно вжити заходів щодо відновлення й розширення сільськогосподарського виробництва, засіву пустуючих земель, вирішення питання щодо забезпечення селянських господарств насінням, технікою, тяговою силою, реманентом тощо. Разом з тим, констатувалася повна безнадійність щодо вирішення цих питань, оскільки промисловість знаходилася у повному занепаді, для селян не вироблялися засоби виробництва, навіть товари широкого побутового вжитку. У сільських хазяїв не було впевненості у своїй особистій і майновій безпеці, що природно, негативно впливало на їх бажання збільшувати засів посівних площ, розширювати сільськогосподарське виробництво.

У дискусіях делегатів зазначалося, що розвитку виробничих сил у сільському господарстві заважає грабіжницька продовольча політика радянської влади. Селяни втратили зацікавленість у своїй праці з огляду на конфіскаційну, реквізичійну діяльність численних продовольчих загонів, на мінливу політику у земельних відносинах. Особливо селян турбували заяви і декларації уряду про ліквідацію приватного господарства, утворення комун, радгоспів, що суперечило їхньому прагненню господарювати на власній землі.

Посилився тиск на кооперативні спілки, реквізиція товарів, приміщень кооперативних організацій, націоналізація належних кооперації промислових і торгівельних підприємств, конфіскація вкладів кооперативних кредитних установ, арешти кооперативних працівників. Це негативно впливало на діяльність сільськогосподарської кооперації, а отже і на виконання завдань щодо заготівлі хліба, насіння, продовольства. Фактично проводилася активна робота по зруйнуванню кооперативної сільськогосподарської мережі. Це руйнування здійснювалося підозрілими людьми, які називають себе членами комітетів бідноти, вони заявляють, що діють від імені комуністичної влади. Насправді вони поводяться як босяки, які нерідко зводили рахунки з кооператорами, не бажали рахуватися з розпорядженнями радянської влади про невтручання в роботу кооперативних спілок та їх виробничих підприємств.

Нарадою була ухвалена резолюція в якій йшлося про те, що завдання покладені радянськими органами влади на кооперацію мають бути чітко регламентовані і розмежовані. Продовольча політика щодо заготівлі хліба, насіння, худоби, продуктів сільськогосподарського виробництва має бути узгоджена з вимогами сільськогосподарської політики держави. Радянська влада має ще раз підтвердити свої рішення про заборону руйнування кооперації і невтручання у її роботу. Мають бути суворо обмежені дії місцевих властей щодо реквізицій, контрибуцій і націоналізації майна й товарів кооперативних організацій. Кооперативні об'єднання, що виконують державні

завдання щодо заготівлі продовольства повинні бути захищені від втручання будь-яких органів влади, що заважають їхній діяльності (Пискунов 1919, с. 18–19).

Наркомат землеробства змушений був вдаватися до активних пошуків шляхів щодо виправлення ситуації із вирощування посівного матеріалу його розмноженням і забезпеченням хліборобів. Заступниця наркома, членкиня колегії Наркомзему Н. І. Плюсніна 29 квітня 1919 р. надіслала телеграму губернським земельним відділам щодо надання підтримки господарствам, які вирощували насіння. Керівники земвідділів мали з'ясувати стан цих господарств, надати їм допомогу щодо розширення посівних площ, у збиранні й збереженні посівного матеріалу, з наступним розподілом між потребуєчими господарствами. Всю інформацію губземвідділи мали впродовж одного тижня надіслати до Наркомазему.

Однак, як з'ясувалося, селяни, громадські і навіть державні установи й організації неохоче надавали дані про наявність насіннєвого матеріалу, з недовірою відносились до вказівок радянської влади. Вони мали досвід з минулих років, коли владні органи силоміць конфіскували селянські насіннєві запаси або викупували хліб, посівне насіння за обезцінені радянські карбованці. З тривогою і занепокоєнням сприйняли селяни інформацію про наміри уряду щодо націоналізації насіннєвої справи. Вони вважали насіння своєю власністю, яке держава намагалася конфіскувати (Сборник III 1919, с. 82). Завідувач підвідділом рослинництва Наркомату землеробства А. Г. Терниченко 9 травня 1919 р. надіслав розпорядження усім повітовим земельним відділам. Документом вимагалось надіслати до дослідно-насіннєвого відділу й комітету посівної площі дані про стан озимих хлібів усіх форм землеробства: пшениці, жита, ячменю, ріпаку. Особливу увагу звернути на посіви, з яких можна буде зібрати якісний насіннєвий матеріал (Сборник I, 1919, с. 87).

Питання щодо забезпечення посівним матеріалом господарств різних форм власності ґрунтовно обговорювалася на нараді, що її проводив відділ, землеробства Наркомзему 18 травня 1919 р. за участі представників губернських земельних відділів фахівців наркомату землеробства, місцевих органів влади. Нараду проводила членкиня колегії Наркомзему Н. І. Плюсніна. З доповіддю виступив завідувач підвідділом рослинництва Наркомату землеробства А. Г. Терниченко. Зокрема, він охарактеризував стан засіву посівних площ усієї України. У Херсонській і Катеринославській губерніях незасів складав 10% від усієї посівної площі. У Донецькій губернії не вистачило посівного матеріалу, значна частина посівних площ залишилася незасіяною. У Подільській, Волинській, Полтавській, Чернігівській губерніях також спостерігалася нестача насіння. Незасіяними залишилися землі цілого ряду повітів вказаних губерній.

Однією з причин незасіву посівних площ була діяльність Наркомату продовольства очолюваного ленинським посланцем-уповноваженим О. Г. Шліхтером. Він власне став провідником і реалізатором продовольчої диктатури, згідно якої заготовлений в українських селян хліб, насіння, продукти харчування вивозилися до Росії. За свідченням А. Г. Терниченка, продовольча диктатура стала нездоланною перешкодою щодо планомірного забезпечення регіонів посівним матеріалом. Працівники Наркомпроду фактично саботували забезпечення хліборобів посівним матеріалом, реквізували заготовлене для посіву зерно. Для того, щоб забезпечити усі губернії посівним матеріалом, підвідділ рослинництва замовив у Наркомата продовольства 1 млн пудів насіннєвого матеріалу, який було заготовлено у селян для відправлення до Росії. Однак останній не виконав замовлення на шкоду посівній компанії біжучого господарського року. Зокрема, Чернігівська губернія отримала лише 50% замовленого насіння. Подібне становище спостерігалось в інших губерніях, у яких посівні площі залишилися незасіяними через те, що майже увесь посівний матеріал було відправлено до російських міст.

А. Г. Терниченко поінформував учасників наради про розгортання науково-дослідної роботи, в тому числі у насіннєвій справі. Зокрема в структурі Чернігівського губернського земельного відділу науково-дослідна справа знаходиться в процесі організаційного становлення. Замовлено обладнання на суму 4 млн 750 тис. крб. Для проведення наукових досліджень виділено 585 пудів суперфосфату, 585 пудів томасшлаку, 390 пудів кістяної муки, 1500 пудів фосфорної муки, 585 пудів калійної солі і 58 пудів селітри. Працівники науково-дослідної установи склали план закладання експериментів, займаються облаштуванням показових полів і опорних пунктів.

За даними представника Подільського губземвідділу в науково-дослідній установі працювали відомі спеціалісти, які успішно займаються організацією дослідної справи. Вони, долаючи всілякі перешкоди, облаштовують лабораторію, дослідну базу, подали заявку на добрива тощо. Справу стримує нестача коштів на посівний матеріал, худобу, робочу силу, лабораторне обладнання.

Згідно даних земельного відділу Харківської губернії у задовільному стані збережені дослідні поля, насінневі бази, прокатні пункти. Харківська, Сватівська, Сумська дослідні станції знаходяться в робочому стані, в основному забезпеченні усім необхідним. Працівники дослідних станцій почали закладати досліди на полях призначених для проведення експериментів з метою виведення сортового насіння різних хлібних культур. В структурі Волинського губернського земельного відділу фахівці займаються відбудовою науково-дослідного підвідділу. Через органи влади земельні структури замовили обладнання з метою проведення досліджень із зерновими культурами (Терниченко 1919, с. 17–20).

За результатами наради її учасники ухвалили розгорнуту резолюцію, в якій акцентувалося на катастрофічному становищі щодо засіву посівних площ у згаданих вище губерніях. Наголошено, що в результаті зайнятої позиції Наркоматом продовольства, який захопив монополію на заготівлю хліба, насіння завдано величезних збитків, незасіяними залишилися значні посівні площі.

В резолюції зазначено, що у зв'язку з важким становищем з посівним матеріалом нарком землеробства повинен вжити відповідних заходів. Зокрема заборонити організаціям, що не мають відношення до сільського господарства збирати урожай, заготовляти й продавати насіння. В першу чергу, це стосувалося робітничих продовольчих загонів, що прибули з Росії. Увесь урожай мав цілком надходити в розпорядження земельних відділів і збережений для обсіву колективних і селянських господарств. Резолюція закликала Наркомат землеробства вжити термінових заходів для призупинення ревізій насінневого матеріалу військовими частинами, особливо у прифронтовій смузі. Також необхідно впорядкувати розподілення сільськогосподарських машин, реманенту зосередивши його в руках Наркомату землеробства і земельних органів.

В резолюції було піднято питання перед Наркоматом землеробства щодо підготовки сільськогосподарських кадрів вищої кваліфікації. Спостерігалася нестача агрономів, ветеринарів, зоотехніків, інструкторів, необхідно забезпечити їх літературою, розробити тарифи ставок з метою гідної оплати праці цим спеціалістам (Отчет о 2-м совещании представителей губземотделов Украины 17–21 мая 1919 год, 119, с. 55).

12 червня 1919 р. колегія Наркомзему УСРР затвердила «Положення про Всеукраїнський насінневий комітет при Насінневому бюро Наркомату землеробства». До обов'язків працівників комітету належала заготівля, збереження, розподіл, нагляд на насінневими складами, забезпечення охорони від розкрадання насіння. До складу комітету входили представники від Товариства західних земств, Центрального комітету кооперативів, Харківської спілки кооперативів, Полтавського товариства сільського господарства й представника Всеросійської кооперативної організації Сільськосоюз. Кошти для здійснення насінневих операцій держава надавала через Центральный й місцеві насінневі бюро, крім того, комітет мав право залучати кошти місцевих сільськогосподарських організацій.

Всеукраїнський насінневий комітет діяв на основі договору з Наркомземом України, підкорявся усім його розпорядженням, був зобов'язаний звітуватися перед ним за проведення посівної кампанії і нести відповідальність за свою діяльність. Правила, за якими розгортав свою діяльність насінневий комітет, напрацьовувалися насінневим бюро й затверджувалися Наркомземом України.

Згідно положення, кооперативні організації, що входили до складу насінневого комітету, мали право залучати до роботи свої місцеві відділення та інші кооперативні організації, доручаючи їм окремі практичні завдання. Останні мали працювати під контролем насінневого бюро й земвідділів, постійно інформувати про свою роботу. Усе насіння, заготовлене організаціями, що входили до комітету належало Наркомзему України. Комітет, використовуючи державні кошти, мав розподіляти їх між організаціями з найбільшою користю.

На комітет покладался обов'язок збирати точні дані про наявність, сортність, якість, місцезнаходження насіння, контролювати його закупівлю організаціями. Останні мали право укладати між собою угоди щодо закупівлі або продажу насіння, звітувати за витрачені кошти. За результатами усіх операцій насінневий комітет отримував певний відсоток на організаційні витрати. Цей відсоток нараховувався на заготівельну ціну, визначався насінневим бюро й затверджувався Наркомземом України (Сборник II, 1919, с. 60).

Для виробництва достатньої кількості елітного, якісного насіння було чимало зроблено насінневою секцією Ботанічного відділу, що діяв у складі Сільськогосподарського наукового комітету України (СГНКУ). В програмі діяльності відділу ухваленої керівництвом комітету 13 березня 1919 р. наголошувалося, що до завдань насінневої секції належить: розроблення теоретичного насіннезнавства, напрацювання методик дослідження насіння, організація

крайових насінневих станцій, визначення норм якості посівного насіння на українському ринку, організація насінневого контролю в Україні. Упорядкування виробництва власного насінневого матеріалу вимагає наукового висвітлення насінневої справи в спеціальних виданнях та в популярній літературі. В процесі організаційного реформування науково-дослідних структур СГНК України Ботанічний відділ було перейменовано на Ботанічну секцію, насіннева секція прибрала офіційну назву – Бюро насіннезнавства, очолюваного Д. К. Ларіоновим. (Сільськогосподарський науковий комітет України (1918–1927) 2006, с. 38).

Працівники Бюро насіннезнавства Д. К. Ларіонов, Н. О. Носова, О. В. Мальська та інші розгорнули науково-дослідну роботу, відбирали зразки насіння з метою їх розмноження й наступного впровадження у виробництво в різних природно-кліматичних зонах України. Чимало часу й уваги надавалося вивченню теоретичних основ насіннезнавства, одночасно напрацьовувалися методики дослідження насіння різних видів і сортів. Згідно вимог Наркомзему працівники бюро займалися організацією науково-дослідної роботи у регіонах з метою встановлення норм якості насіння на вітчизняному ринку, налагодження насінневого контролю, зокрема засміченості насіння зернових культур тощо (Коваленко, Красницька 2010, с. 153).

Важливим напрямом діяльності Бюро насіннезнавства була обробка матеріалів за результатами досліджень напрацьованих впродовж 1914–1918 років науково-дослідними установами, з наступним впровадженням у сільське господарств. Працівники бюро аналізували спеціальну літературу з насіннезнавства з метою підготовки бібліографічних видань. На базі результатів наукових досліджень учені готували наукові праці до друку: Д. К. Ларіонов «До питання про розрізнення по насінню родів Brassica», Л. О. Носова «Спроби швидкого пророщування насіння при високих температурах та максимальній вологості», О. А. Яната «Матеріали до питання про «препарування» насіння, стручкових рослин», О. А. Яната «До питання про чищення насіння конюшини сортировкой «Вову»», Л. О. Носова, О. А. Яната «Ботанічний склад засміченості зерна хлібів Харківщини врожаю 1918 року», В. В. Задлер «До питання про вплив нагріву на швидкість пророщування насіння під час та після зорового досягання», В. В. Задлер «Насіння головніших бур'янів у хлібному зерні Київщини врожаю 1914 р.», М. Клячкіна «До питання про вплив забарвлення насіння червоної конюшини на його схожість» (Сільськогосподарський науковий комітет України (1918–1927) 2006, с. 69).

З метою виробництва й контролю за якістю насінневого матеріалу Наркомат землеробства доручив Сільськогосподарському науковому комітету взяти під опіку організацію окружної контрольної насінневої станції, розробити відповідну документацію.

19 травня 1919 р. бюро скликано нараду в Києві під головуванням О. А. Янати. В нараді взяли участь представники Наркомату землеробства, Київського товариства сільського господарства, Товариства заохочення землеробства, Товариства цукрозаводчиків, Товариства західних земств і Київського політехнічного інституту. В процесі обговорення питання, учасники наради ухвалили рішення щодо об'єднання зусиль усіх вищезначених установ та заснувати Київську окружну контрольну насінневу станцію. Було обрано комісію з метою підготовки організаційних документів: положення, штатного розкладу, кошторису. 21 травня 1919 р. на засіданні комісії було розглянуто ці документи і направлено до Ботанічної секції. По доопрацюванні, документація потрапила до президії Сільськогосподарського наукового комітету. Через деякий час президія затвердила штатний розклад і кошторис контрольної насінневої станції (Коваленко, Красницька 2010, с. 137–138).

Питання забезпечення сільськогосподарських виробників якісним насінневим матеріалом зернових, овочевих, технічних культур диктувало необхідність організації насінневознавчих, насінневих селекційних дослідних установ. Керівники Ботанічної секції СГНК України впродовж ряду років планувало реалізувати важливу ідею щодо організації Українського інституту насіннезнавства. Це питання було поставлено перед Наркоматом землеробства, воно неодноразово обговорювалося на засіданнях президії Сільськогосподарського наукового комітету. Врешті, 4 червня 1919 р. на засідання президії комітету було винесено для обговорення «Положення про Український інститут насіннезнавства». На засідання були запрошені представники Управління Головцукру, Київського агрономічного товариства, Товариства західних земств, Київського політехнічного інституту. Наприкінці червня 1919 р. відбулося засідання членів наукового комітету за участі вищевказаних організацій, завідувачів київської контрольної насінневої станції і представника насінневого відділу Наркомату землеробства. Український інститут насіннезнавства мав організуватися на базі дослідної станції Товариства заохочення землеробства. Проект положення інституту, штатний розклад, кошторис було подано для затвердження до відповідних урядових структур (Коваленко, Красницька 2010, с. 137–138).

Питання щодо становища сільського господарства в цілому, засіву пустуючих посівних площ внаслідок нестачі насіннєвого матеріалу, широко обговорювалося на сторінках преси, в наукових, науково-популярних виданнях. Відомий аграрій Д. В. Федоров аналізуючи ситуацію, що склалася з насінням, зазначив, що під загрозою знаходиться врожай 1919 року. В південному і південно-східному регіонах України незасіяними озимими хлібами залишилися значні посівні площі. Це обумовлювалося як відсутністю достатньої кількості посівного матеріалу, природно-кліматичними особливостями, так і соціально-політичними чинниками. В першу чергу, внаслідок більшовицької революції порушилося нормальне життя, в тому числі й сільськогосподарських виробників. Захоплення й ліквідація поміщицьких земель привело до того, що маєтки й економії були позбавлені можливості засіяти озимину на вже підготовлених, добре оброблених посівних площах. Негативно вплинула на сільськогосподарське виробництво війна розв'язувана більшовиками між різними соціальними групами сільського населення, повстання селян проти колективізації сільського господарства. Ці події відволікали від землеробства величезну кількість сільського населення. Одні групи селян приймали участь у бойових діях, інші займалися забезпеченням воюючих всім необхідним. Значна частина сільського населення поринула у спекуляцію, не знаходячи для себе вигоди займатися сільським господарством.

На думку Д. В. Федорова, цілком природно, що селяни, враховуючи всі ці чинники, прогножуючи неврожай і голод, всіма засобами намагалися утриматися від вивезення своїх хлібних запасів на продаж. Крім, того монополія держави на хлібну торгівлю, негативно вплинула на ринкові відносини між селом і містом. Влада контролювала врожай вцілілих поміщицьких господарств з метою його конфіскації. Дрібні селянські господарства знаходили різні способи, щоб лишки продовольства, порушуючи державну монополію, продавати в обхід державного контролю.

Усі ці обставини, зауважував Д. В. Федоров, не могли сприяти успішному подоланню продовольчої кризи. Цілком очевидно, що замість монополії на хліб, продовольство, торгівлю продуктами харчування, краще було б якби влада дозволила їх вільний продаж. Безумовно, що ефективним і дієвим заходом попередити загрозу голоду було б припинення війни між різними прошарками населення. Селянські виступи зі зброєю в руках свідчать, що радянська влада намагалася вирішити продовольчу кризу силовими, репресивними методами й засобами. Посилення конфліктів між селянами і владою не сприяло відбудові й розвитку сільськогосподарського виробництва, а отже й вирішенню продовольчої проблеми (Федоров 1919, с. 23).

Місцеві земельні органи на вимогу урядуючих органів намагалися певним чином за власної ініціативи вирішувати питання щодо засіву посівних площ. Харківський губернський земельний відділ в програмі своєї діяльності, затвердженій в лютому 1919 р. вказав, що найважливішим завданням є нагальна необхідність засіву якомога більшої кількості посівних площ. Селяни, які бажають отримати поміщицьку землю мали виконати умову – обробити наділи власними силами й засіяти їх обов'язково хлібними культурами. До завдань місцевих органів влади належав контроль за виконанням цих умов, оскільки багато селян взявши землю, засівали її травами. Для засіву посівних площ необхідно зберегти від розграбування посівний матеріал минулих років. З огляду на його нестачу, земельний відділ Наркомзему відбирав продуктивні поміщицькі господарства з родючими ґрунтами для засіву й розведення посівного матеріалу для забезпечення посівної в 1920 господарському році (Качинский 1929, с. 16).

З метою заготівлі й поповнення державних запасів посівного матеріалу голова Центрального насіннєвого бюро Г. М. Клунний 18 червня 1919 р. видав «Обов'язкову постанову». Остання вимагала від селян не пізніше ніж за тиждень від дня її опублікування надіслати дані щодо насіннєвих запасів зернових, городніх, кормових культур губернським і повітовим земельним відділам: назва сорту, кількість насіння в коморах, стан зберігання, придатність до використання. Волосні земвідділи мали зібрати й надіслати інформацію до повітових, а останні до губернських земельних відділів. Вони отримали завдання підготувати звітні матеріали для Центрального насіннєвого бюро (Сборник III 1919, с. 83).

Прагнучи оволодіти ситуацію з станом посівів, особливо на площах з насіннєвими культурами завідувач підвідділу рослинництва Наркомзему А. Г. Терниченко 20 червня 1919 р. телеграмою до губземвідділів і губернських насіннєвих комісій вимагав звітності з даного питання. Надіслати дані про усі площі зайняті цінними насіннєвими культурами, очікуваний урожай і заходи вжиті щодо збереження насіннєвого матеріалу (Сборник I 1919, с. 87).

Питання щодо заготівлі якісного насіннєвого матеріалу обговорювалося на нараді губземвідділів 14–17 липня 1919 р. Учасники наради ухвалили план діяльності губернських земвідділів щодо поліпшення роботи усіх земельних органів й упорядкування насіннєвої справи в

Україні. Згідно вимог Наркомзему було вирішено негайно утворити при губернських, повітових і волосних земвідділах насіннєві бюро. На них покладалося завдання щодо контролю, заготівлі, сортування й перевезення насіннєвого матеріалу в межах губернії. Необхідно також використати апарат місцевих кооперативів. В колективних господарствах необхідно закласти насіннєві плантації під керівництвом агрономів, надати допомогу щодо розвитку насінництва у приватних господарствах селян (Сборник III 1919, с. 8).

З метою підготовки до посівної озимих культур нарком землеробства В. М. Мещеряков у циркулярі від 21 липня 1919 р. вимагав від губернських земельних відділів інформацію про посівні площі, з яких було зібрано урожай. Чи передбачається зменшення або збільшення посівних площ під озимі культури у порівнянні з минулим роком. Наркома також цікавило питання про причини можливого недосіву, наявність посівного матеріалу в губерніях та потреби в якісному насінні озимих культур (Сборник III 1919, с. 92).

Відсутність насіннєвого матеріалу ставило під зриву осінню посівну компанію 1919 р. й весняну 1920 р. З огляду на це, голова Центрального насіннєвого бюро Г. М. Клунний 26 липня 1919 р. видав наказ усім губернським і повітовим земельним відділам. Вимагалось ретельного виконання усіх розпоряджень Наркомату землеробства щодо заготівлі насіннєвого матеріалу, зокрема згідно з «Інструкцією щодо організації насіннєвих бюро» від 17 червня 1919 р. Наказувалося підготувати й надіслати до Центрального насіннєвого бюро дані про наявність посівного матеріалу, його продукування й забезпечення селянських господарств. Губернським земвідділам потрібно було надіслати до Центрального насіннєвого бюро попередні звіти до 1 вересня, а повні – до 1 жовтня 1919 р.

Центральне насіннєве бюро зобов'язало губернські й повітові насіннєві бюро надавати допомогу у складанні планів діяльності насіннєвим, кооперативам, радянським господарствам, сільськогосподарським школам, вимагати від них розширення посівних площ. Насіннєві бюро мали також складати кошториси цих організацій і надсилати їх до Центрального насіннєвого бюро. Вони отримали вказівку провести повітові й губернські з'їзди не пізніше серпня 1919 р. (Клунний 1919, с. 84).

Всю глибину трагічності ситуації, що склалися з насіннєвим матеріалом, засівом посівних площ України розуміли фахівці, які професійно займалися селекцією, вирощуванням, контролем насіння тощо. Працівники Харківського губернського комітету з насінництва на сторінках часописів надавали поради, пропозиції, рекомендації щодо продукування, збереження й забезпечення селянських господарств якісним насінням. Вони вважали, що насіннєві господарства, які вціліли від погромів і пограбувань, необхідно взяти під охорону й контроль держави. Оскільки ці спеціалізовані насіннєві господарства не могли забезпечити запити селян посівним матеріалом потрібно налагодити його виробництво самими селянськими господарствами. Їх потрібно об'єднати у міцні спілки, організувати у їх складі насіннєві секції, які б займалися розмноженням, контролем, торгівлею посівним матеріалом. Подібні організації кооперативного типу вже існували в Україні, вони продемонстрували свою ефективність.

Правління комітету брало на себе зобов'язання надавати допомогу організаціям, господарствам маточним насіннєвим матеріалом, інструкторами, фінансами, розробленням документації, забезпеченням спеціалістами-насіннєзнавцями на період становлення і розгортання їхньої діяльності. Важливо було налагодити спеціалізацію у справі продукування насіння згідно природно-кліматичних зон України. На думку фахівців, насіннєві структури східних регіонів, могли б вирощувати насіння твердих сортів пшениці, проса, трав; південних – ячменю, кукурудзи, баштанних, люцерни; західних – ячменю, цукрового, кормового, столового буряку, ріпаку, трав; північних – насіння більшості бобових, кормового ячменю, картоплі, трав, характерних для цього регіону.

Правління комітету запланувало скликати в Харкові з'їзду насіннєзнавців на якому обговорити питання щодо виробництва насіння подвірними селянськими господарствами, запровадити зонно-районні принципи його застосування. Готуючи матеріал до проведення з'їзду, правління комітету надіслало в усі сільськогосподарські організації спеціальну анкету й прохало відповісти на наступні питання:

- 1) чи існують у вашій організації, установі підрозділи по виробництву насіння;
- 2) якщо існують то чи передбачається їх розвиток чи скорочення;
- 3) у випадку скорочення, вказати його причини (відсутність земельних площ, маточного матеріалу, робочої сили, реманенту, спеціального обладнання, добрив тощо);
- 4) чи є можливості виробництва насіння усіх культур у дрібних селянських господарствах;
- 5) яке насіння і яких культур підходить для ваших природно-кліматичних зон і районів, ґрунтових і господарських умов.

Комітет з насінневої справи вважав, що відповіді на ці питання можуть стати первинним матеріалом для успішної роботи з'їзду. Місцеві земельні організації і установи мали зайнятися виявленням господарств, які бажали б займатися вирощуванням насіння. Насінневий комітет спільно з комітетом рослинництва Харківського товариства сільського господарства брали зобов'язання опрацювати програму, план роботи з'їзду, його організацію (Южно-Русская сельскохозяйственная газета 1918, № 5, с. 14–15).

Важливо зауважити, що поступово відроджувала свою діяльність Харківська контрольна насіннева станція. Вона заснована в 1906 р., була однією з найстаріших на теренах Російської імперії. Це свідчило про те, що Харків був одним з передових центрів вітчизняної сільськогосподарської наукової думки в галузі насінневої справи. Працівники цієї дослідної установи зробили чимало щодо задоволення запитів сільського господарства у якісному посівному матеріалі не лише України, але й усїєї самодержавної Росії. Питання про контроль насінневого матеріалу, організацію постачання населенню насіння високої якості, вресіті, забезпечення споживачів насінням від недобросовісних постачальників, це ті практичні питання що лежали в основі діяльності контрольної станції (Южно-Русская сельскохозяйственная газета 1919, № 21–24, с. 16).

Результати діяльності контрольної насінневої станції були надзвичайно вагомими і ефективними. Вона користувалася авторитетом серед сільськогосподарських виробників. З часу заснування й до початку Першої світової війни кількість платних зразків насіння, досліджених станцією досягла 3328. За кількістю досліджених зразків за цей час станція займала 3 місце серед інших контрольних станцій Російської імперії поступаючись лише Варшавській і Київській контрольним станціям.

Навіть у роки війни фахівці контрольної станції чимало зробили в галузі контролю якості насіння. В 1914 р. вони зробили 852 контрольних зразків насіння, в 1915 – 700, в 1916 – 536, в 1917 – 595, 1918 – 222. Як свідчать наведені дані, в роки війни дещо зменшилася кількість контрольних зразків, а 1918 рік дав різке скорочення. Ця цифра дорівнювалася кількості зразків 1906–1907 років коли станція починала свою роботу (Кулешев 1918, с. 20).

Відомо, що більшовики ліквідували товариства сільського господарства й сільськогосподарської промисловості як «буржуазні», «ворожі» радянській владі, незважаючи на те, що вони чимало зробили для розвитку сільського господарства України. Харківське товариство в лютому 1919 р. трансформувалося в Харківську обласну спілку кооперативів. Харківська насіннева контрольна станція була включена до її структури. В розробленому плані діяльності спілки, головна увага надавалася науково-дослідній роботі, в тому числі й у насінневій справі. Було передбачено утворення окремого дослідницького відділу під керівництвом досвідченого фахівця з вищою освітою. Це безумовно підвищило б продуктивність у галузі контролю за діяльністю господарств, які займалися продукуванням насіння, його збереженням, відбором кращих зразків, їх розмноженням, продажем зацікавленим господарствам. Важливо було також придбати сучасне обладнання для контрольної-лабораторної роботи.

У плани діяльності зазначалося, що науково-дослідна робота контрольної-насінневої станції не повинна обмежуватися лише рецептурними дослідженнями зразків насіння. Її працівники планували розробити методики досліджень за зразками західних країн, проаналізувати результати досліджень минулих років, які не були вивчені і апробовані у практиці сільськогосподарського виробництва.

Важливою умовою отримання якісного насіння мало бути запровадження польового контролю. Його методика, планомірність знаходилися в зачатковому стані. Працівники станції звернулися до насінневих фірм і господарств, вказуючи на важливість польового контролю, пропонуючи надсилати зразки для визначення якості, чистосортності насіння.

В аналізованому плані діяльності цілком слушно наголошувалося, що без підготовки кваліфікованих фахівців насінневої справи вирішити питання вирощування й розмноження якісного насіння неможливо. Тому необхідно подбати про організацію спеціальних курсів при відділу рослинництва Наркомзему (Южно-Русская сельскохозяйственная газета 1919, № 21–24, с. 16–17).

З огляду на необхідність вирішення вищеозначених та й інших проблем, у складі спілки кооперативів на початку 1919 р. було утворено відділ плантацій, який мав займатися виробництвом насінневого матеріалу. Працівники відділу займалися впровадженням у виробництво раціональних методів продукування насіння, продажу його через торгівельну мережу. Були розроблені заходи, що активізували процес виробництва насіння, відбір сортименту згідно природно-кліматичних зон, надавалися рекомендації щодо вирощування насіння різних культур. Посилився контроль шляхом інспектування дослідних установ і господарств, що вирощували насіння. Надавалися поради щодо застосування спеціальних машин для посіву, обробки

й очищення насіння, розроблення і регулювання договірних відносин між організаціями, що вирощували насіння і торгівельною мережею для його реалізації зацікавленим господарствам.

Відділ плантацій планував добитися масового виробництва вихідного насіннєвого матеріалу з подальшим його розмноженням господарствами, дослідними установами, надавати їм допомогу в підготовці фахівців. Необхідно було подолати консерватизм власників селянських господарств, які неохоче сприймали нові агрономічні починання, зокрема і у справі вирощування й розмноження насіння. Було чимало труднощів технічного характеру – відсутність коштів, якісного насіннєвого матеріалу, підготовлених спеціалістів тощо. Працівники відділу плантацій планували також, узгоджувати свою роботу із секцією насінництва комітету рослинництва, дослідниками й селекційними установами, надавати їм свої посівні площі для проведення сорто-випробування (Южно-Русская сельскохозяйственная газета 1919, 6 февраля, с. 23).

Комітет рослинництва Харківського товариства сільського господарства, ще до його реформування у спілку кооперативів, утворив насіннєву секцію, яка розгорнула активну діяльність з метою виробництва елітного насіннєвого матеріалу. В 1919 р. працівники секції зосередили увагу на вирішенні цілого ряду назрілих питань. Зокрема поставлено завдання, щодо підготовки спеціалістів з насінницької справи на спеціальних курсах, організації обстеження стану насіннєвої справи в Харківській губернії. Без такого обстеження неможливо було правильно обґрунтувати заходи щодо раціоналізації виробництва сортового, якісного насіння.

Невисокий рівень насінницького виробництва, а разом з тим значний запит на елітне насіння, викликали необхідність широкої популяризації цієї галузі сільського господарства. Гальмувала справу відсутність фахівців-насіннезнавців. Секція насінництва розробила програму щодо підготовки інструкторів з насінництва, яку планувалося відкрити ще в 1918 р. Однак в силу військових, політичних подій, відсутності коштів призупинилася реалізація задуманої справи. Працівники насіннєвої секції активізували роботу щодо обробки, аналізу спеціальної літератури за минулі роки, коли проводилися дослідження з насінництва. Це було потрібно для вивчення результатів досліджень, використання їх у практиці продукування насіннєвого матеріалу. До цієї справи було залучено персонал обласного комітету з насінництва, насіннєвого бюро й селекційного відділу обласної дослідної станції. Підготовлені матеріали передавалися до видавництва для наступного видання наукової, науково-популярної літератури, з метою популяризації насіннєвої справи (Южно-Русская сельскохозяйственная газета 1919, 13 марта, с. 24).

Зусиллями працівників Наркомзему, земельних органів усіх рівнів, господарів подвірних господарств, радгоспів, комун посівна компанія весною 1919 р. проходила з величезним напруженням. Про це зокрема свідчив нарком продовольства О. Г. Шліхтер, відомство якого було причетне до реквізиції в українських селян посівного матеріалу й вивезення до Росії. Варто зазначити, що він був призначений на цю посаду В. Леніним для подолання продовольчої кризи за рахунок хліба, продуктів харчування, яких нібито в Україні був надлишок. Насправді дані, що надали В. Леніну його уповноважені, були перебільшеними. Робітничі озброєні загони, що прибули з Росії для заготівлі, а фактично конфіскації збіжжя, продовольства реквізували в українських селах продовольчі записи, транспортували до російських міст, промислових центрів, для багатомільйонної армії. Були вивезені запаси насіннєвого матеріалу, що спричинило недосів посівних площ в Україні.

У телеграмі до В. Леніна нарком продовольства О. Г. Шліхтер змалював становище із заготівлею хліба, продовольства насіннєвого матеріалу. Зокрема він доповідав, що в цілому становище із засівом посівних площ на квітень 1919 р. було загрозливим. Було вжито надзвичайних заходів щодо забезпечення селянства насіннєвим матеріалом введенням насіннєвої розкладки, що фактично означало примусову реквізицію. В тих губерніях, в яких насіння не вистачало, його комітети бідноти конфіскували у селянських продуктивних господарствах, тобто багатих і надавали незаможним господарям. У такий спосіб було частково вирішено питання щодо засіву посівних площ. О. Г. Шліхтер з оптимізмом повідомляв «вождя» більшовицької партії, що Україну визнано житницею радянської країни, перспективною республікою щодо забезпечення Росії хлібом, продовольством з урожаю 1919 року (Шліхтер 1919, с. 606).

Підсумовуючи, слід наголосити, що посівна кампанія весною 1919 р. пройшла з великим навантаженням на одноосібні селянські господарства. Селяни, особливо власники продуктивних, рентабельних господарств, яких більшовики не встигли повністю знищити, намагалися засіяти свої посівні площі й отримати достойний урожай. Оскільки наймана праця була більшовиками заборонена, хазяї силами своїх родин впоралися з польовими роботами. Однак внаслідок нестачі посівного матеріалу, тяглової сили, чоловічих робочих рук посівна площа значно скоротилася. Частина селян свідомо засівала земельні наділи лише для власного споживання,

оскільки радянська влада реквізувала хліб, насіння, продукти харчування намагаючись вирішити продовольчу проблему, що поглибилася внаслідок більшовицької руйнівної діяльності в аграрній галузі.

Варто також нагадати, що більшовицькі очільники, в першу чергу В. Ленін, змушені були примиритися з невдалою спробою комунізувати, тобто колективізувати село, що було засадничою ідеєю їхньої програми. Передбачалося, що утворення колективних господарств-комун, артільей, радгоспів дасть можливість продукувати достатню кількість хліба, продуктів сільськогосподарства. Влада не залежатиме від селян, від сільськогосподарської продукції, що вироблятимуть їхні одноосібні господарства. Передача селянству конфіскованої поміщицької землі, кількісне збільшення селянських господарств сповільнювало можливість переходу до усуспільненого землеробства шляхом його колективізації. В цих умовах більшовики змушені були вносити поправки до своїх програм, виявляти турботу про розвиток одноосібного селянського господарства, як важливу умову подолання продовольчої кризи. Щоб вирішити це питання, необхідно було забезпечити селянські господарства, в першу чергу тих, які отримали земельні наділи, посівним матеріалом, тяглом, реманентом, надати агрономічну допомогу тощо. Це важливе питання, потребує окремого ґрунтового дослідження.

Список джерел та літератури

- 1919, Из деятельности Харьковского общества сельского хозяйства. От плантаторского отдела. Южно-Русская сельскохозяйственная газета. 6 февраля. 23.
- 1919, Отчет о 2-м совещании представителей земотделов Украины 17–21 мая 1919 г. Киев: Тип. Братьев М. и А. Заездных.
- 1919, План деятельности Харьковского областного союза кооперативов на 1919 год. Южно-Русская сельскохозяйственная газета, №21–24, 16.
- 1919, План работы секций полеводства и семеноводства Комитета растениеводства в 1919 году. Южно-Русская сельскохозяйственная газета. 13 марта, 24.
- 1919, Сборник I декретов, инструкций, правил, положений, постановлений и вообще циркулярных распоряжений по Народному Комиссариату земледелия Украины с 21 февраля по 21 мая 1919. Киев: Тип. Киево-Печерской Лавры. 98.
- 1919, Сборник II декретов, инструкций, правил, положений, постановлений и вообще циркулярных распоряжений по Народному Комиссариату земледелия Украины по 7 июля 1919. Киев: Тип. Киево-Печерской Лавры.
- 1919, Сборник III декретов, инструкций, правил, положений, постановлений и вообще циркулярных распоряжений по Народному Комиссариату земледелия Украины по 11 августа 1919. Киев: Тип. Киево-Печерской Лавры.
- 1921, Отчет Народного Комиссариата земледелия Украины за 1920 год. Харьков: изд-во Наркомзема Украины.
- 2006, Сільськогосподарський науковий комітет України (1918–1927 рр.): зб. док. і матер. до 75-річчя Української академії аграрних наук / Укр. акад. аграр. наук, держ. наук. с.г. б-ка; уклад. В. А. Вергунов та ін.; під заг. ред. М. В. Зубеця та Ю. Ф. Мельника; Наук. ред. В. А. Вергунов. Київ: Аграрна наука.
- КАЧИНСКИЙ, В., 1922, Очерки аграрной революции на Украине. Вып. II. Харьков: Изд. Наркомзема Украины.
- КАЧИНСКИЙ, В., 1929, Земельная политика советской власти на Украине в 1919 году. Летопись революции. № 1, 7–50.
- КЛУННЫЙ, Г., 1919, Приказ от 26 июля 1919 года всем губернским и уездным земотделам. Сборник III декретов, инструкций, правил, положений, постановлений и вообще циркулярных распоряжений по Народному Комиссариату земледелия Украины по 11 августа 1919. Киев: Тип. Киево-Печерской Лавры, 83–84.
- КОВАЛЕНКО, С. Д., КРАСНИЦЬКА, Г. М., 2010, Історія Ботанічної секції сільськогосподарського наукового комітету України (1918–1927). Київ: ФОП Корзун Д. Ю.
- ЛАРИН, Ю., 1926, Экономика досоветской деревни. Москва-Ленинград.
- ПИСКУНОВ, Д., 1919, Областное совещание представителей кооперативных организаций в г. Харькове 1–2 апреля 1919 г. Южно-Русская сельскохозяйственная газета. 1 мая, 18–19.

ТЕРНИЧЕНКО, А. Г., 1919, Доклад заведующего подотдела полеводства на совещании по отделу земледелия Наркомзема Украины. Отчет о 2-м совещании представителей земотделов Украины 17–21 мая 1919 г. Киев: Тип. Братьев М. и А. Заездных.

ФЕДОРОВ, Д. В., 1919, Грозные симптомы. Южно-Русская сельскохозяйственная газета. 27 февраля, 23.

References

1919, Iz deiatelnosti Kharkovskoho obshchestva selskoho khoziaistva [From the activities of the Kharkov Society of Agriculture]. Ot plantatorskoho otdela. Yuzhno-Ruskaia selskokhoziaistvennaia gazeta. 6 fevralia, 23. [In Russian].

1919, Otchet o 2-m soveshchani predstaviteli zemotdelov Ukraini 17–21 maia 1919 g. [Report on the 2nd meeting of representatives of land departments of Ukraine on May 17–21, 1919.]. Kiev: Tip. Bratev M. i A. Zaezdnikh, 87. [In Russian].

1919, Plan deiatelnosti Kharkovskogo oblasnogo soiuz kooperativov na 1919 god [Activity plan of the Kharkov Regional Union of Cooperatives for 1919]. Yuzhno-Ruskaia selskokhoziaistvennaia gazeta, №21–24, 16. [In Russian].

1919, Plan raboty sektsii polevodstva i semenovodstva Komiteta rastenievodstva v 1919 godu [Work plan of the field cultivation and seed production sections of the Plant Cultivation Committee in 1919]. Yuzhno-Ruskaia selskokhoziaistvennaia gazeta. 13 marta. 24. [In Russian].

1919, Sbornik I dekretov, instruktsii, pravil, polozhenii, postanovlenii i voobshche tsirkuliarnykh raspriazhenii po Narodnomu Komissariatu zemledelii Ukraini s 21 fevralia po 21 maia 1919 [Collection of 1st decrees, instructions, rules, regulations, resolutions and general circular orders for the People's Commissariat of Agriculture of Ukraine from February 21 to May 21, 1919]. Kiev: Tip. Kievo-Pecherskoi Lavry. [In Russian].

1919, Sbornik II dekretov, instruktsii, pravil, polozhenii, postanovlenii i voobshche tsirkulyarnykh raspriazhenii po Narodnomu Komissariatu zemledelii Ukrainy po 7 iulia 1919 [Collection of II decrees, instructions, rules, regulations, resolutions and general circular orders of the People's Commissariat of Agriculture of Ukraine on July 7, 1919]. Kiev: Tip. Kievo-Pecherskoi Lavry. [In Russian].

1919, Sbornik III dekretov, instruktsii, pravil, polozhenii, postanovlenii i voobshche tsirkuliarnykh raspriazhenii po Narodnomu Komissariatu zemledelii Ukrainy po 11 avgusta 1919 [Collection of III decrees, instructions, rules, regulations, resolutions and general circular orders of the People's Commissariat of Agriculture of Ukraine on August 11, 1919]. Kiev: Tip. Kievo-Pecherskoi Lavry. [In Russian].

1921, Otchet Narodnogo Komissariata zemledelii Ukraini za 1920 god [Report of the People's Commissariat of Agriculture of Ukraine for 1920]. Kharkov: izd-vo Narkomzema Ukraini. [In Russian].

2006, Silskohospodarskyi naukovyi komitet Ukrainy (1918–1927 rr.) [Agricultural Scientific Committee of Ukraine (1918–1927)]: zb. dok. i mater. do 75-richchia Ukrainskoi akademii ahrarnykh nauk / Ukr. akad. ahrar. nauk, derzh. nauk. s.h. b-ka; uklad. V. A. Verhunov ta in.; pid zah. red. M. V. Zubetsia ta Yu. F. Melnyka; Nauk. red. V. A. Verhunov. Kyiv: Ahrarna nauka. [In Ukrainian].

FEDOROV, D. V., 1919, Groznye simptomyy [Terrible symptoms]. Yuzhno-Ruskaia selskokhoziaistvennaia gazeta. 27 fevralia. 23. [In Russian].

KACHINSKII, V., 1922, Ocherki agrarnoi revoliutsii na Ukraine [Essays on the agrarian revolution in Ukraine]. Vip. II. Kharkov: Izd. Narkomzema Ukraini. 110. [In Russian].

KACHINSKII, V., 1929, Zemelnaia politika sovetskoi vlasti na Ukraine v 1919 godu [Land policy of Soviet power in Ukraine in 1919]. Letopis revoliutsii. №1. 7–50. [In Russian].

KLUNNII, G., 1919, Prikaz ot 26 iulia 1919 goda vsem gubernskim i uezdnyim zemotdelam [Order of July 26, 1919 to all provincial and district land departments]. Sbornik III dekretov, instruktsii, pravil, polozhenii, postanovlenii i voobshche tsirkuliarnykh raspriazhenii po Narodnomu Komissariatu zemledelii Ukraini po 11 avgusta 1919. Kiev: Tip. Kievo-Pecherskoi Lavry. 83–84. [In Russian].

KOVALENKO, S. D., KRASNITSKA, H. M., 2010, Istoriia Botanichnoi sektsii silskohospodarskoho naukovooho komitetu Ukrainy (1918–1927) [History of the Botanical Section of the Agricultural Scientific Committee of Ukraine (1918–1927)]. Kyiv: FOP Korzun D. Yu., 170. [In Ukrainian].

LARIN, Yu., 1926, Ekonomika dosovetskoi derevni [Economy of a pre-Soviet village]. Moskva-Leningrad, 212. [In Russian].

PISKUNOV, D., 1919, Oblastnoe soveshchanie predstavitelei kooperativnikh organizatsii v g. Kharkove 1–2 apreliia 1919 g. [Regional meeting of representatives of cooperative organizations in Kharkov on April 1–2, 1919.]. Yuzhno-Ruskaia selskokhoziaistvennaia gazeta. 1 maia. 18–19. [In Russian].

TERNICHENKO, A. G., 1919, Doklad zaveduiuchshchego podotdela polevodstva na soveshchanii po otdelu zemledeliiia Narkomzema Ukrainy [Report of the head of the field cultivation subdepartment at a meeting on the agriculture department of the People's Commissariat of Agriculture of Ukraine]. Otchet o 2-m soveshchanii predstavitelei zemotdelov Ukrainy 17–21 maia 1919 g. Kiev: Tip. Bratev M. i A. Zaezdnikh, 87. [In Russian].

Забезпечення українських хліборобів насінням: досвід вирішення проблеми (1919 р.)

У статті досліджується майже не вивчена в українській історіографії проблема щодо забезпечення сільськогосподарських виробників насіннєвим матеріалом у посівну компанію 1919 р. Аналізується діяльність більшовицької партії в реформуванні аграрної галузі з окупацією України за другою спробою, після розгрому денікінської армії. У результаті проведеного дослідження з'ясовано, що внаслідок реформування сільського господарства в новоутворюваній радянській імперії посилювалася продовольча криза. Важливими чинниками цього явища була ліквідація поміщицького й продуктивного, рентабельного селянського землеволодіння.

Встановлено, що більшовицький провідник В. Ленін та його прихильники поставили ставку на малоземельний і безземельний прошарки села, наділивши їх земельними площами. В той же час, влада не забезпечила їх посівним матеріалом, тягловою силою, реманентом, тобто засобами виробництва. Одночасно більшовицькі очільники намагалися вирішити продовольчу проблему за рахунок українських селян, у яких нібито накопичилися величезні хлібні запаси, продукти сільськогосподарського виробництва.

Автором доведено, що реквізуючи у селян збіжжя, продукти харчування російські продовольчі «заготівельники» вивозили до Росії також насіннєвий матеріал. Перед українською владою, земельними органами, селянськими господарствами постала проблема забезпечення посівної кампанії. В складних умовах більшовицького «реформування» сільського господарства, останні докладали неймовірних зусиль для засіву посівних площ, частина яких весною 1919 р. залишалась не обсіяною.

Ключові слова: насіння, більшовики, аграрна реформа, продовольча криза, конфіскація, українські селяни.

Volodymyr Kucher, Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher of the science department of the Institute of the History of Agrarian Science, Education and Technology of the NNSGB of the National Academy of Sciences.

Володимир Кучер, доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник сектору наукознавства Інституту історії аграрної науки, освіти та техніки ННСГБ НААН.

ORCID ID: <https://orcid.org/000-0001-6245-6245-2529>

Received: 25.06.2024

Advance Access Published: October, 2024